

Категорія справи № 569/5582/17: **Цивільні справи (з 01.01.2019); Справи позовного провадження; Справи у справах, що виникають із сімейних відносин, з них.**

Надіслано судом: **не визначено**. Зареєстровано: **05.11.2021**. Оприлюднено: **05.11.2021**.

Дата набрання законної сили: **03.11.2021**

Номер судового провадження: **61-7935св21**

Верховний
Суд

Постанова

Іменем України

03 листопада 2021 року

м. Київ

справа № 569/5582/17

провадження № 61-7935св21

Верховний Суд у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду: Ігнатенка В. М. (суддя-доповідач), Карпенко С. О., Стрільчука В. А.,

учасники справи:

позивач (відповідач за зустрічним позовом) - ОСОБА_1 ,

відповідач (позивач за зустрічним позовом) - ОСОБА_2

третя особа - орган опіки та піклування виконавчого комітету Рівненської міської ради,

розглянув у попередньому судовому засіданні у порядку письмового провадження касаційну скаргу ОСОБА_2 на рішення Рівненського міського суду Рівненської області від 06 листопада 2020 року в складі судді Гордійчук І. О. та постанову Рівненського апеляційного суду від 01 квітня 2021 року в складі колегії суддів: Гордійчук С. О., Ковальчук Н.М., Шимківа С.С.,

ВСТАНОВИВ:

Описова частина

Короткий зміст позовних вимог

У квітні 2017 року ОСОБА_1 звернулася до Рівненського міського суду Рівненської області з позовом до ОСОБА_2 про розірвання шлюбу та визначення місця проживання дітей.

Позов мотивовано тим, що спільне життя з відповідачем ОСОБА_2 не склалося, у них різні погляди на життя, можливості зберегти сім'ю немає. Подальше спільне життя та збереження шлюбу суперечить її інтересам та інтересам дітей. Під час перебування у зареєстрованому шлюбі з відповідачем у них народилося двоє синів, які позивач просить залишити проживати з нею.

Враховуючи наведене просила суд: розірвати шлюб між позивачем та відповідачем, зареєстрований 14 травня 2005 року відділом державної реєстрації актів цивільного стану Рівненського міського управління юстиції у Рівненській області, актовий запис № 432, після розірвання шлюбу залишити їй прізвище « ОСОБА_1 »; неповнолітніх синів ОСОБА_4 та ОСОБА_5 залишити проживати з нею; встановити дні та години відвідування батьком дітей; вирішити питання про розподіл судових витрат.

У лютому 2018 року ОСОБА_2 звернувся до суду із зустрічним позовом до ОСОБА_1 про визначення проживання малолітніх дітей, в якому просив визначити місце проживання малолітніх дітей ОСОБА_4 та ОСОБА_5 з ним.

Зустрічний позов мотивований тим, що 28 лютого 2017 року позивач без згоди відповідача забравши речі та дітей залишила їхнє спільне місце проживання за адресою: АДРЕСА_1 . На даний час ОСОБА_2 приймає участь в утриманні і вихованні дітей. Діти більше часу проводять з ним. Вважає, що єдиним бажанням вирішити питання щодо місця проживання дітей з ОСОБА_1 є можливість отримувати від нього аліменти. Умови для проживання дітей з ним кращі. За умови розірвання шлюбу та залишення дітей проживати разом з позивачем відбудеться погіршення як матеріального так і психологічного стану дітей. З урахуванням викладеного просив зустрічний позов задовольнити.

Короткий зміст судових рішень

Рішенням Рівненського міського суду Рівненської області від 06 листопада 2020 року первісний позов ОСОБА_1 задоволено частково.

Шлюб між ОСОБА_1 та ОСОБА_2, зареєстрований 14 травня 2005 року відділом державної реєстрації актів цивільного стану Рівненського міського управління юстиції у Рівненській області, актовий запис № 432 розірвано. Після розірвання шлюбу залишено ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_1 прізвище «ОСОБА_1».

Визначено місце проживання неповнолітніх дітей: ОСОБА_4, ІНФОРМАЦІЯ_2, та ІНФОРМАЦІЯ_2 та ОСОБА_5, ІНФОРМАЦІЯ_4 разом із матір'ю ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_1.

У задоволенні решти позовних вимог ОСОБА_1 відмовлено.

У задоволенні зустрічного позову ОСОБА_2 відмовлено.

Вирішено питання про розподіл судових витрат.

Рішення суду першої інстанції мотивоване тим, що позивач має бажання розлучитися та відповідач не заперечує проти розірвання шлюбу, збереження сім'ї є неможливим та не відповідатиме інтересам сторін, а тому суд вважав за можливе розірвати шлюб.

Проживання дітей разом із матір'ю відповідатиме найкращим інтересам дітей, їх стану здоров'я, не порушуючи нормальних звичних для них умов. Ці обставини підтверджені висновком органу опіки та піклування. Суд вважав, що відсутні підстави для задоволення позовних вимоги щодо встановлення графіку побачень батька з дітьми, оскільки між сторонами на час розгляду справи фактично відсутній відповідний спір. Вирішивши визначити місце проживання дітей разом із матір'ю, суд відмовив у задоволенні зустрічного позову.

Постановою Рівненського апеляційного суду від 01 квітня 2021 року апеляційну скаргу ОСОБА_2 залишено без задоволення, а рішення Рівненського міського суду Рівненської області від 06 листопада 2020 року - без змін.

Постанова апеляційного суду мотивована тим, що суд першої інстанції, встановивши належним чином фактичні обставини у справі, дійшов правильного висновку про розірвання шлюбу.

Суд апеляційної інстанції вважав правильним висновок суду першої інстанції про те, що визначення місця проживання дітей з матір'ю забезпечить якнайкраще їх інтереси; роз'єднання братів суперечитиме їх інтересам. При цьому суд зазначив, що батько дітей не обмежений у можливості реалізації належного йому права на спілкування із синами, вирішивши питання про встановлення порядку участі батька у вихованні дітей. Районний суд повно та всебічно дослідив наявні у справі докази, дав їм належну оцінку та належним чином встановив дійсні обставини справи, ухвалив законне й обгрунтоване рішення, яке відповідає вимогам матеріального та процесуального права.

Короткий зміст вимог та доводів касаційної скарги

04 травня 2021 року ОСОБА_2 надіслав засобами поштового зв'язку до Верховного Суду касаційну скаргу на рішення Рівненського міського суду Рівненської області від 06 листопада 2020 року та постанову Рівненського апеляційного суду від 01 квітня 2021 року.

У касаційній скарзі заявник просить суд касаційної інстанції скасувати рішення Рівненського міського суду Рівненської області від 06 листопада

2020 року та постанову Рівненського апеляційного суду від 01 квітня

2021 року, а справу передати на новий розгляд до суду першої інстанції.

Рух справи в суді касаційної інстанції.

Ухвалою Верховного Суду від 15 липня 2021 року відкрито касаційне провадження у справі та витребувано матеріали справи із суду першої інстанції.

Справа надійшла до Верховного Суду.

Аргументи учасників справи

Доводи особи, яка подала касаційну скаргу

Касаційна скарга мотивована тим, що судами не було належним чином встановлені дійсні обставини у справі, оскільки при розгляді справи про місце проживання дитини суди мають виходити насамперед з інтересів самої дитини; судами необгрунтовано відхилено докази позивача за зустрічним позовом, зокрема висновок судово-психіатричної експертизи, не враховано думку старшого сина сторін - ОСОБА_4; у справі відсутній висновок органу опіки та піклування щодо місця проживання дітей, поданий як доказ за зустрічним позовом. Судами не було враховано висновки Верховного Суду щодо застосування норм права у подібних правовідносинах, викладені у постановках: від 09 листопада 2020 року в справі № 487/7241/18, від 23 грудня 2020 року в справі № 712/11527/17. Підставами касаційного оскарження зазначено пункти 1, 4 частини другої статті 389 Цивільного процесуального кодексу України (далі - ЦПК України).

Короткий зміст відзиву на касаційну скаргу

16 серпня 2021 року ОСОБА_1 надіслала відзив на касаційну скаргу, в якому вона вказувала на законність та обгрунтованість оскаржуваних судових рішень; зазначала про безпідставність доводів поданої касаційної скарги. ОСОБА_1 просила суд залишити касаційну скаргу без задоволення, а рішення судів - без змін.

Фактичні обставини справи, встановлені судами

Відповідно до свідоцтва про одруження серія НОМЕР_1 , виданого 14 травня 2005 року відділом державної реєстрації актів цивільного стану Рівненського міського управління юстиції, ОСОБА_1 та ОСОБА_2 зареєстрували шлюб 14 травня 2005 року, про що було здійснений актовий запис № 432. Після реєстрації шлюбу присвоєні прізвища: чоловікові - « ОСОБА_2 », дружині - « ОСОБА_1 ».

Під час перебування у шлюбі у сторін народилися діти (сини): ІНФОРМАЦІЯ_2 - ОСОБА_4 , що підтверджується свідоцтвом про народження серії НОМЕР_2 , виданим 04 грудня 2006 року відділом державної реєстрації актів цивільного стану Рівненського міського управління юстиції; ІНФОРМАЦІЯ_4 - ОСОБА_5 , що підтверджується свідоцтвом про народження серії НОМЕР_3 , виданим 19 листопада 2014 року відділом державної реєстрації актів цивільного стану Рівненського міського управління юстиції.

У висновку виконавчого комітету Рівненської міської ради, як орган опіки та піклування від 16 березня 2018 року щодо визначення місця проживання дітей: ОСОБА_4 , ІНФОРМАЦІЯ_2 , та ОСОБА_5 , ІНФОРМАЦІЯ_4 , зазначено за доцільне визначити місце проживання дітей з матір'ю ОСОБА_1 .

У висновку експерта за результатами проведення судово-психологічної експертизи від 25 червня 2019 року № 2442/18-25/594/595/596/19-25, вказано: «1) ОСОБА_5 розвивається відповідно віку. Психоемоційний розвиток дитини не порушений. На рівні власного вікового розвитку ОСОБА_5 здатний висловлювати власні вподобання та бажання, використовуючи у поясненнях той обсяг знань та слів, якими володіє (на дитячому рівні - хочу/не хочу, подобається). подібного роду висловлювання можуть бути ситуаційно обумовлені, залежати від актуального настрою дитини та більш менш тривалого його перебування в зоні комфорту (за відсутністю факторів роздратування, втоми, тощо). ОСОБА_4 розвивається відповідно віку. Психоемоційний стан дитини зазнав змін за рахунок набуття травматичного досвіду, яким є розрив стосунків між батьками, який болісно переживається через наявність гострого конфлікту. В силу наявності у ОСОБА_4 акцентування на складному матеріальному становищі його нового сімейного осередку (мати, він та молодший брат), в чому покладається провина на ОСОБА_2 , чим останній ставиться в опозицію, а також в силу того, що сімейна ситуація сприймається дитиною крізь призму емоційно-поведінкової моделі ОСОБА_1 , ОСОБА_4 обмежений у здатності висловлювати свою думку щодо місця проживання об'єктивно. 2) ОСОБА_5 виявляє більшу прихильність до ОСОБА_2 ОСОБА_4 висловлює більшу прихильність до ОСОБА_1 , проте відчуває прив'язаність до ОСОБА_1 та ОСОБА_2 однаково сильно. ОСОБА_1 комфортна для ОСОБА_4 на емоційному рівні (на рівні безумовного прийняття та захисту від усіх можливих негараздів, реальних чи удаваних). ОСОБА_2 виступає для ОСОБА_4 авторитетом, взірцем для наслідування. 3) ОСОБА_5 на свідомому та підсвідомому рівні тягнеться до ОСОБА_2 . Атмосфера за місце проживання батька для хлопчика більш приваблива. ОСОБА_4 на свідомому рівні висловлює бажання проживати із ОСОБА_1 . На підсвідомому рівні хлопчик боїться вільно проявляти прив'язаність до ОСОБА_2 , що обумовлено небажанням образити матір. Прихованим бажанням щодо місця проживання ОСОБА_4 є можливість його вільного пересування від одного з батьків до іншого за власним бажанням. Тобто, за рахунок сприйняття батьків як цілісний сімейний осередок чітка визначеність щодо місця проживання у ОСОБА_4 не склалася.»

В суді першої інстанції ОСОБА_4 , ІНФОРМАЦІЯ_2 , висловив бажання проживати разом з матір'ю.

Квартира АДРЕСА_2 належить ОСОБА_12 та ОСОБА_1 на праві спільної сумісної власності.

Актом обстеження умов проживання ОСОБА_1 , за адресою: АДРЕСА_3 , проведеного виконавчим комітетом Рівненської міської ради встановлено, що за місцем проживання матері дітей створені належні умови для проживання та розвитку дітей.

Житловий будинок АДРЕСА_1 на праві власності належить ОСОБА_13 .

Актом обстеження умов проживання ОСОБА_2 за адресою: АДРЕСА_1 , проведеного виконавчим комітетом Рівненської міської ради, за місцем проживання батька дітей створені належні умови для проживання та розвитку дітей.

Мотивувальна частина

Позиція Верховного Суду

У частині третьій статті 3 ЦПК України визначено, що провадження в цивільних справах здійснюється відповідно до законів, чинних на час вчинення окремих процесуальних дій, розгляду і вирішення справи.

У статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» передбачено, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року та протоколи до неї (далі - Конвенція), а також практику Європейського суду з прав людини (далі - ЄСПЛ) як джерело права.

Критерії оцінки правомірності оскаржуваного судового рішення визначені в статті 263 ЦПК України, відповідно до яких судові рішення повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим.

Законним є рішення, ухвалене судом відповідно до норм матеріального права із дотриманням норм процесуального права. Судове рішення має відповідати завданню цивільного судочинства, визначеному цим Кодексом. Обґрунтованим є рішення, ухвалене на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні.

Згідно з частиною другою статті 389 ЦПК України підставами касаційного оскарження судових рішень, зазначених у пункті 1 частини першої цієї статті, є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права виключно у таких випадках: 1) якщо суд апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні застосував норму права без урахування висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду, крім випадку наявності постанови Верховного Суду про відступлення від такого висновку; 2) якщо скажник вмотивовано обґрунтував необхідність відступлення від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду та застосованого судом апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні; 3) якщо відсутній висновок Верховного Суду щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах; 4) якщо судові рішення оскаржуються з підстав, передбачених частинами першою, третьою статті 411 цього Кодексу.

Як видно із касаційної скарги, рішення судів, визначені у пункті 1 частини першої статті 389 ЦПК України оскаржуються на підставі пунктів 1, 4 частини другої статті 389 ЦПК України.

Частиною першою статті 402 ЦПК України визначено, що у суді касаційної інстанції скарга розглядається за правилами розгляду справи судом першої інстанції в порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення учасників справи з урахуванням статті 400 цього Кодексу.

У частинах першій та другій статті 400 ЦПК України визначено, що переглядаючи у касаційному порядку судові рішення, суд касаційної інстанції в межах доводів та вимог касаційної скарги, які стали підставою для відкриття касаційного провадження, перевіряє правильність застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права і не може встановлювати або (та) вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими. Суд касаційної інстанції перевіряє законність судових рішень лише в межах позовних вимог, заявлених у суді першої інстанції.

Верховний Суд вважає, що касаційна скарга підлягає залишенню без задоволення з таких підстав.

Мотиви, з яких виходить Верховний Суд, та застосовані норми права

Відповідно до статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року (далі - Конвенція) кожен має право

на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом.

Частиною першою статті 8 Конституції України передбачено, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Суддя, здійснюючи правосуддя, керується верховенством права (частина перша статті 129 Конституції України).

Суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (стаття 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Відповідно до частини першої статті 24 Сімейного кодексу України (далі - СК України) шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки та чоловіка. Примушування жінки та чоловіка до шлюбу не допускається.

За частиною третьою статті 105 СК України шлюб припиняється внаслідок його розірвання за позовом одного з подружжя на підставі рішення суду, відповідно до статті 110 СК України.

Стаття 112 СК України визначає, що суд з'ясовує фактичні взаємини подружжя, дійсні причини позову про розірвання шлюбу, бере до уваги наявність малолітньої дитини, дитини-інваліда та інші обставини життя подружжя та постановляє рішення про розірвання шлюбу, якщо буде встановлено, що подальше спільне життя подружжя і збереження шлюбу суперечило б інтересам одного з них, інтересам їхніх дітей, що мають істотне значення.

Судами попередніх інстанцій правильно встановлено, що ОСОБА_1 має бажання розлучитися та ОСОБА_2 не заперечує проти розірвання шлюбу, а тому суди дійшли обґрунтованих висновків про доцільність розірвання шлюбу.

Щодо стосується вирішення позовних вимог про визначення місця проживання дітей: ОСОБА_4 та ОСОБА_5, то суд касаційної інстанції зазначає наступне.

Пунктами 1, 2 статті 3 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, ратифікованої Верховною Радою України 27 лютого 1991 року, передбачено, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. Дитині забезпечується такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом.

У статті 9 Конвенції ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року передбачено, що держави-учасниці поважають право дитини, яка розлучається з одним чи обома батьками, підтримувати на регулярній основі особисті відносини і прямі контакти з обома батьками, за винятком випадків, коли це суперечить найкращим інтересам дитини. Батьки або у відповідних випадках законні опікуни несуть основну відповідальність за виховання і розвиток дитини. Найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування (стаття 18).

ЄСПЛ зауважує, що оцінка загальної пропорційності будь-якого вжитого заходу, що може спричинити розрив сімейних зв'язків, вимагатиме від судів ретельної оцінки низки факторів та залежно від обставин відповідної справи вони можуть відрізнятися. Проте необхідно пам'ятати, що основні інтереси дитини є надзвичайно важливими. При визначенні основних інтересів дитини у кожному конкретному випадку необхідно враховувати дві умови: по-перше, у якнайкращих інтересах дитини буде збереження її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я виявляється особливо непридатною або явно неблагополучною; по-друге, у якнайкращих інтересах дитини буде забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагополучним (MAMCHUR v. UKRAINE, № 10383/09, § 100, ЄСПЛ, від 16 липня 2015 року).

Статтею 18 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, визначено принцип загальної та однакової відповідальності обох батьків за виховання і розвиток дитини, а також встановлено, що найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування.

Згідно з частинами другою, восьмою, дев'ятою статті 7 СК України сімейні відносини можуть бути врегульовані за домовленістю (договором) між їх учасниками. Регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини, членів сім'ї. Сімейні відносини регулюються на засадах справедливості, добросовісності та розумності, відповідно до моральних засад суспільства.

Відповідно до статті 8 Закону України «Про охорону дитинства» кожна дитина має право на рівень життя, достатній для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку. Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за створення умов, необхідних для всебічного розвитку дитини, відповідно до законів України.

Батько і мати мають рівні права та обов'язки щодо своїх дітей. Предметом основної турботи та основним обов'язком батьків є забезпечення інтересів своєї дитини (частина третя статті 11 Закону України «Про охорону дитинства»).

Згідно зі статтею 12 Закону України «Про охорону дитинства» на кожного з батьків покладається однакова відповідальність за виховання, навчання і розвиток дитини. Батьки або особи, які їх замінюють, мають право і зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці.

Відповідно до частин другої, четвертої статті 29 ЦК України місцем проживання фізичної особи у віці від десяти до чотирнадцяти років є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я тощо, в якому вона проживає, якщо інше місце проживання не встановлено за згодою між дитиною та батьками (усиновлювачами, опікуном) або організацією, яка виконує щодо неї функції опікуна.

У разі спору місце проживання фізичної особи у віці від десяти до чотирнадцяти років визначається органом опіки та піклування або судом.

Місцем проживання фізичної особи, яка не досягла десяти років, є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я, в якому вона проживає.

Згідно зі статтею 141 СК України мати і батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини.

У статті 160 СК України зазначено, що місце проживання дитини, яка не досягла десяти років, визначається за згодою батьків. Місце проживання дитини, яка досягла десяти років, визначається за спільною згодою батьків та самої дитини. Якщо батьки проживають окремо, місце проживання дитини, яка досягла чотирнадцяти років, визначається нею самою.

Відповідно до частин першої, другої статті 161 СК України якщо мати та батько, які проживають окремо, не дійшли згоди щодо того, з ким із них буде проживати малолітня дитина, спір між ними може вирішуватися органом опіки та піклування або судом.

Під час вирішення спору щодо місця проживання малолітньої дитини беруться до уваги ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення.

Орган опіки та піклування або суд не можуть передати дитину для проживання з тим із батьків, хто не має самостійного доходу, зловживає спиртними напоями або наркотичними засобами, своєю аморальною поведінкою може зашкодити розвитку дитини.

За статтею 171 СК України, дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї. Дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками, іншими особами спору щодо її виховання, місця проживання, у тому числі при вирішенні спору про позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, а також спору щодо управління її майном. Суд має право постановити рішення всупереч думці дитини, якщо цього вимагають її інтереси.

Статтею 19 СК України встановлено, що при розгляді спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, визначення місця проживання дитини, позбавлення та поновлення батьківських прав, побачення з дитиною матері, батька, які позбавлені батьківських прав, відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе, не на підставі закону або рішення суду, управління батьками майном дитини, скасування усиновлення та визнання його недійсним обов'язковою є участь органу опіки та піклування. Орган опіки та піклування подає суду письмовий висновок щодо розв'язання спору на підставі відомостей, одержаних в результаті обстеження умов проживання дитини, батьків, інших осіб, які бажають проживати з дитиною, брати участь у її вихованні, а також на підставі інших документів, які стосуються справи. Суд може не погодитися з висновком органу опіки та піклування, якщо він є недостатньо обґрунтованим, суперечить інтересам дитини.

У рішенні Європейського суду з прав людини від 11 липня 2017 року у справі «М. С. проти України», заява № 2091/13, суд зауважив, що при визначенні найкращих інтересів дитини у кожній конкретній справі необхідно враховувати два аспекти: по-перше, інтересам дитини найкраще відповідає збереження її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я є особливо непридатною або неблагополучною; по-друге, у найкращих інтересах дитини є забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагонадійним (§ 76).

У § 54 рішення ЄСПЛ «Хант проти України» від 07 грудня 2006 року, заява № 31111/04, зазначено, що між інтересами дитини та інтересами батьків повинна існувати справедлива рівновага і дотримуючись такої рівноваги, особлива увага має бути до найважливіших інтересів дитини, які за своєю природою та важливістю мають переважати над інтересами батьків. Зокрема, стаття 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод не надає батькам права вживати заходів, які можуть зашкодити здоров'ю чи розвитку дитини.

Аналіз наведених норм права, практики ЄСПЛ дає підстави для висновку, що рівність прав батьків щодо дитини є похідною від прав та інтересів самої дитини на гармонійний розвиток та належне виховання, й у першу чергу повинні бути визначені та враховані інтереси дитини, виходячи із об'єктивних обставин спору, а вже тільки потім права батьків.

Міжнародні та національні норми не містять положень, які б наділяли будь-кого з батьків пріоритетним правом на проживання з дитиною.

При визначенні місця проживання дитини судами необхідно крізь призму врахування найкращих інтересів дитини встановлювати та надавати належну правову оцінку всім обставинам справи, які мають значення для правильного вирішення спору.

Отже, при розгляді справ щодо місця проживання дитини суди насамперед мають виходити з інтересів самої дитини, враховуючи при цьому сталі соціальні зв'язки, місце навчання, психологічний стан тощо, а також дотримуватися балансу між інтересами дитини, правами батьків на виховання дитини і обов'язком батьків діяти в її інтересах.

Відповідно до роз'яснень, наданих у пункті 18 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 2007 року № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя», при вирішенні спору про місце проживання дитини належить звертати особливу увагу на її вік та з'ясувати, з ким із батьків вона бажає проживати.

У постанові Верховного Суду від 14 лютого 2019 року у справі № 377/128/18 зазначено, що «тлумачення частини першої статті 161 СК України свідчить, що під час вирішення спору щодо місця проживання малолітньої дитини враховується ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особисту прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення. До інших обставин, що мають істотне значення, можна віднести, зокрема: особисті якості батьків; відносини, які існують між кожним з батьків і дитиною (як виконують батьки свої батьківські обов'язки по відношенню до дитини, як враховують її інтереси, чи є взаєморозуміння між кожним з батьків і дитиною); можливість створення дитині умов для виховання і розвитку».

У постанові Великої Палати Верховного Суду від 17 жовтня 2018 року у справі № 402/428/16-ц зроблено висновок, що «Декларація прав дитини не є міжнародним договором у розумінні Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року та Закону № 1906-IV, а також не містить положень щодо набрання нею чинності. У зв'язку із цим Декларація прав дитини не потребує надання згоди на її обов'язковість Верховною Радою України і не є частиною національного законодавства України. Разом з тим положення Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, ратифікованої Верховною Радою України 27 лютого 1991 року, про те, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини (стаття 3), узгоджуються з нормами Конституції України та законів України, тому саме її норми зобов'язані враховувати усі суди України, розглядаючи справи, які стосуються прав дітей».

При виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановках Верховного Суду (частина четверта статті 263 ЦПК України).

Судами попередніх інстанцій встановлено, під час перебування у шлюбі у сторін народилися діти (сини): ІНФОРМАЦІЯ_2 - ОСОБА_4 та ІНФОРМАЦІЯ_4 - ОСОБА_5 ..

У висновку виконавчого комітету Рівненської міської ради, як орган опіки та піклування від 16 березня 2018 року щодо визначення місця проживання дітей: ОСОБА_4, ІНФОРМАЦІЯ_2, та ОСОБА_5, ІНФОРМАЦІЯ_4, зазначено за доцільне визначити місце проживання дітей з матір'ю ОСОБА_1.

Судами встановлено, що у висновку експерта за результатами проведення судово-психологічної експертизи від 25 червня 2019 року № 2442/18-25/594/595/596/19-25, зокрема, вказано, що: ОСОБА_5 виявляє більшу прихильність до ОСОБА_2; ОСОБА_4 висловлює більшу прихильність до ОСОБА_1, проте відчуває прив'язаність до ОСОБА_1 та ОСОБА_2 однаково сильно; ОСОБА_4 комфортно із ОСОБА_1 на емоційному рівні; ОСОБА_5 на свідомому та підсвідомому рівні «тягнеться» до ОСОБА_2, атмосфера за місцем проживання батька для хлопчика більш приваблива; ОСОБА_14 на свідомому рівні висловлює бажання проживати із ОСОБА_1.

У суді першої інстанції ОСОБА_4, ІНФОРМАЦІЯ_2, висловив бажання проживати разом з матір'ю.

Актами обстеження умов проживання ОСОБА_1 та ОСОБА_15 за місцем їх проживання у належних їм житлових приміщеннях встановлено, що за місцем проживання кожного з батьків для дітей створені належні умови для проживання та розвитку.

З урахуванням наведеного, а також враховуючи найкращі інтереси дітей, правильними є висновки судів першої та апеляційної інстанцій щодо визначення місця проживання дітей (синів) разом із матір'ю.

Апеляційний суд обґрунтовано вважав недопустимим у такому випадку розлучення братів (дітей) один з одним, оскільки це суперечитиме їх інтересам.

Враховуючи висновок органу опіки та піклування, думку допитаної дитини - ОСОБА_4, вік дітей, їх стан здоров'я, та виходячи з якнайкращого забезпечення інтересів дітей, суди першої та апеляційної інстанцій правильно встановили, що визначення місця проживання дітей разом з матір'ю не буде суперечити їхнім інтересам.

Верховний Суд також погоджується із висновками судів попередніх інстанцій, що цей спір стосується чутливої сфери правовідносин, в яких батьки не дійшли спільного рішення, і суди при розгляді справи надали першочергове значення саме якнайкращим інтересам дітей та правильно визначили їх місце проживання з матір'ю. Це не впливатиме на взаємовідносини батька із синами, оскільки не позбавляє батька батьківських прав та не звільняє його від виконання своїх батьківських обов'язків. ОСОБА_2 не обмежений у можливості реалізації належного йому права на спілкування із синами, вирішивши питання про встановлення порядку участі батька у вихованні дітей (в тому числі у судовому порядку - у разі наявності перешкод для вчинення таких дій).

Реалізація принципу змагальності сторін у цивільному процесі та доведення перед судом обґрунтованості своїх вимог є конституційною гарантією, передбаченою у статті 129 Конституції України.

Згідно з частиною третьою статті 12, частиною першою статті 81 ЦПК України кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених цим Кодексом.

Доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи. Ці дані встановлюються такими засобами:

1) письмовими, речовими і електронними доказами; 2) висновками експертів; 3) показаннями свідків (стаття 76 ЦПК України).

Суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів. Жодні докази не мають для суду заздалегідь встановленої сили. Суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності. Суд надає оцінку як зібраним у справі доказам в цілому, так і кожному доказу (групі однотипних доказів), який міститься у справі, мотивує відхилення або врахування кожного доказу (групи доказів) (частини перша-третя статті 89 ЦПК України).

Встановлення обставин справи, дослідження та оцінка доказів є прерогативою судів першої та апеляційної інстанцій. Це передбачено статтями 77, 78, 79, 80, 89, 367 ЦПК України. Суд касаційної інстанції не наділений повноваженнями втручатися в оцінку доказів (постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 січня 2019 року у справі № 373/2054/16-ц).

Судами попередніх інстанцій, зважаючи на встановлені ними належним чином фактичні обставини у справі на підставі наданих доказів, зважаючи на найкращі інтереси дітей, зроблено правильні висновки про визначення місця проживання дітей разом із матір'ю.

Верховний Суд відхиляє доводи касаційної скарги щодо неврахування судами висновків Верховного Суду щодо застосування норм права у подібних правовідносинах, викладені у постановках: від 09 листопада 2020 року в справі № 487/7241/18, від 23 грудня 2020 року в справі № 712/11527/17, оскільки в наведених рішеннях суду касаційної інстанції та у даній справі судами встановлені різні фактичні обставини на підставі наданих доказів. Оскаржувані рішення не суперечать висновкам, які викладені у наведених постановках суду касаційної інстанції щодо застосування норм права у спірних подібних правовідносинах, а саме: при розгляді справ щодо місця проживання дитини суди насамперед мають виходити з інтересів самої дитини, враховуючи при цьому сталі соціальні зв'язки, місце навчання, психологічний стан тощо, а також дотримуватися балансу між інтересами дитини, правами батьків на виховання дитини і обов'язком батьків діяти в її інтересах.

Безпідставними є аргументи касаційної скарги щодо незаконності оскаржуваних рішень за відсутності висновку органу опіки та піклування щодо місця проживання дітей саме як окремого доказу по зустрічному позову, оскільки у матеріалах справи наявний відповідний висновок при розгляді спору між сторонами, що узгоджується із статтею 19 СК України. У цій статті відсутня норма щодо обов'язкової наявності такого висновку окремо для первісного та зустрічного позову кожного з батьків про визначення місця проживання дітей.

Наведені у касаційній скарзі інші аргументи зводяться до незгоди з висновками судів стосовно встановлення обставин справи, містять посилання на факти, що були предметом дослідження й оцінки судами, оскільки в силу статті 400 ЦПК України суд касаційної інстанції не вправі встановлювати нові обставини та переоцінювати докази.

Колегією суддів Верховного Суду враховано усталену практику ЄСПЛ який неодноразово відзначав, що рішення національного суду повинно містити мотиви, які достатні для того, щоб відповісти на істотні аспекти доводів сторін (рішення Європейського суду з прав людини у справі «Руїз Торія проти Іспанії» (Ruiz Torija v. Spain, серія А, № 303-А, §§ 29-30)). Це право не вимагає детальної відповіді на кожен аргумент, використаний стороною, більше того, воно дозволяє судам вищих інстанцій просто підтримати мотиви, наведені судами нижчих інстанцій, без того, щоб повторювати їх.

ЄСПЛ зазначив, що одним із фундаментальних аспектів верховенства права є принцип юридичної визначеності, який передбачає повагу до принципу *res judicata* - принципу остаточності рішень суду. Цей принцип наголошує, що жодна зі сторін не має права вимагати перегляду остаточного та обов'язкового рішення суду просто тому, що вона має на меті добитися нового слухання справи та нового її вирішення. Повноваження вищих судових органів стосовно перегляду мають реалізовуватись для виправлення судових помилок та недоліків судочинства, але не для здійснення нового судового розгляду. Перегляд не повинен фактично підмінити собою апеляцію, а сама можливість існування двох точок зору на один предмет не є підставою для нового розгляду. Винятки із цього принципу можуть мати місце лише за наявності підстав, обумовлених обставинами важливого та вимушеного характеру (справа «Пономарьов проти України» (CASE «PONOMARYOV v. UKRAINE»), рішення ЄСПЛ від 03 квітня 2008 року).

ЄСПЛ вказав, що пункт перший статті 6 Конвенції зобов'язує суди давати обґрунтування своїх рішень, але це не може сприйматись як вимога надавати детальну відповідь на кожен аргумент. Межі цього обов'язку можуть бути різними залежно від характеру рішення. Крім того, необхідно брати до уваги, між іншим, різноманітність аргументів, які сторона може представити в суді, та відмінності, які існують у державах-учасниках, з огляду на положення законодавства, традиції, юридичні висновки, викладення та формулювання рішень. Таким чином, питання, чи виконав суд свій обов'язок щодо надання обґрунтування, що впливає зі статті 6 Конвенції, може бути визначено тільки з огляду на конкретні обставини справи (справа Проніна проти України, № 63566/00 § 23, рішення ЄСПЛ від 18 липня 2006 року). Оскаржувані судові рішення відповідають критерію обґрунтованості.

Ураховуючи зазначене, Верховний Суд вважає, що судом першої інстанції та апеляційним судом правильно застосовано норми матеріального та процесуального права на підставі наданих доказів та ухвалено законні і обґрунтовані судові рішення.

Висновки за результатами розгляду касаційної скарги

Відповідно до частини третьої статті 401 ЦПК України суд касаційної інстанції залишає касаційну скаргу без задоволення, а рішення без змін, якщо відсутні підстави для скасування судового рішення.

Колегія суддів вважає за необхідне залишити касаційну скаргу без задоволення, а оскаржувані судові рішення без змін, оскільки доводи касаційної скарги висновків судів першої та апеляційної інстанцій не спростовують.

Щодо судових витрат

Відповідно до підпункту «в» пункту 4 частини першої статті 416 ЦПК України суд касаційної інстанції повинен вирішити питання про розподіл судових витрат, понесених у зв'язку з переглядом справи у суді касаційної інстанції.

Оскільки у задоволенні касаційної скарги відмовлено, підстав для нового розподілу судових витрат, понесених у зв'язку з розглядом справи у суді першої та апеляційної інстанції, а також розподілу судових витрат, понесених у зв'язку з переглядом справи у суді касаційної інстанції, немає.

Керуючись статтями 400, 401, 416 ЦПК України, Верховний Суд у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду

ПОСТАНОВИВ:

Касаційну скаргу ОСОБА_2 залишити без задоволення.

Рішення Рівненського міського суду Рівненської області від 06 листопада 2020 року та постанову Рівненського апеляційного суду від 01 квітня 2021 року залишити без змін.

Постанова набирає законної сили з моменту її прийняття, є остаточною та оскарженню не підлягає.

Судді:

В. М. Ігнатенко

С. О. Карпенко

В. А. Стрільчук